

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

ХЛІБ НА СТОЛІ, ХЛІБ В ОБРЯДАХ ТА ЗВИЧАЯХ

МЕТА. Ознайомити учнів з обрядами та звичаями нашого народу, де окра-сою є хліб, виховувати пошану до хліборобської праці, до найдорожчого, що є в людини — хліба.

ОБЛАДНАННЯ. Колосся пшениці, хлібні вироби (виставка). Ілюстратив-ний матеріал на тему: «Хліб — наше багатство».

ХІД ЗАНЯТТЯ

Ведуча. «За всіх часів і у всіх народів було найбільшою святістю, коли лежав на столі хліб. Його присутність народжувала поетів і мислителів, сприяла появі пісень і дум, продовжувала родовід, і навпаки — коли він зникав, неодмінно приходило лихо.» Так казав відомий дослідник народної творчості В. Скуратівський. Тяжко діставався хліб насущний у давнину. Згадаймо також нашого незабутнього Тараса Шевченка: «А я стою, похилившись, думу гадаю, як то тяжко той насущний люди заробляють». Може тому в народі до нього ставились з такою пошаною, передавали цю любов своїм дітям і внукам.

Як і коли народжувалася в людини любов до хліба? Щоб дати на це небу-денне питання відповідь, варто насамперед згадати дитячий фольклор та ігри, якими завжди заповнювали колективне дозвілля. Доки батьки в полі, сільська дітлашня, зібравшись у гурти, бавилась у цікаві забави.

Ось давайте й ми проведемо таку гру.

ГРА

Спорядивши піч, діти замішують з піску тісто, роблячи палянички. Кла-дуть на листочки подорожника. Вибирають «князя», стають у коло, розгадують загадки, які задає «князь».

Ведуча: Дівчата, а хто ж у нас буде «князь»?

Князь (загадує загадки): Чим хата багата?

Діти: Хлібом і родиною.

Князь: Звідки сходить сонце?

Діти: Із хати.

Князь: А хліб?

Діти: З пічної діжі.

Князь: А скажіть мені таке: в беззубого діда залишилась скоринка до обіду — як йому з'їсти її?

Діти: Аби хліб — а зуби знайдуться. Або: Без зубів — лихо, а без хліба гірше.

Князь: «Грушка–минушка, а хліб — кожен день. Ото, ідіть, назбирайте дровень, замісіть тісто, випечіть хліб і почаствуйте мене».

Ведуца: Із давніх-давен знали, що давньоруське слово «жито» походить від слова «жити». Є хліб — є й життя. Народна мудрість зберегла чималу скарбницю прислів'їв, загадок, віршів, легенд, казок про хліб. Серед нашого населення особливо поширені прислів'я та приказки. Дівчата, а які ж приказки знаєте ви? Називають:

«Хліб — усьому голова».

«Хліб житній — батько рідний, гречана каша — мати наша».

«Хліб — батько, вода — мати».

Ведуца. А ось послухайте легенду про виникнення хліба. «Люди почали займатись землеробством ще від того часу, як Адама і Єву Бог вигнав із раю. (Принаймні так думали наші предки.) Вигнані із раю сім днів голосили навпроти райських воріт, припавши до землі. Бог послав ангела сказати Адаму і Єві, щоб вони взяли землі, змоченої їх сльозами, і посіяли її. Там, де посіяв Адам, виросла пшениця, де сіяла Єва — коноплі.»

Отак люди одержали хліб і одяг.

Ведуца. У віршах, оповіданнях, казках згадується хліб, і скрізь він названий «золотим». Хліб порівнюється із сонцем, і це — справедливо.

Ось, наприклад:

Осінь брала відра золоті,
Пшениці озимі поливала,
Потім сіла на людським пугі
І зернятка дітям роздавала.
Не прості зернятка — золоті.

(П.Воронько)

У руки беру колосок золотий,
Він сповнений слави людської,
В нім дівчини чую я голос дзвінкий,
Новатора і ланкової.

(Б.Олійник)

Хто зерно сіє золоте,
В землю палку, невтомну,
Той сам пшеницею зросте,
На полі вселюдському.

(М.Рильський)

Є про це і казки: «Сонячне літо», «Золото», «Хліб», «Півник і двоє мишенят» та інші. Ось подивіться фрагмент казки «Півник і двоє мишенят». (Фрагмент казки).

Ведуца. Ось який довгий шлях проходив хліб від зерна до пиріжків. До вирощування золотого хліба люди готувалися довго, виконували цілі обряди. Так, з приходом Нового року в кожному родині заходили і співали щедрівки, бажаючи нового врожаю та хліба.

(Хор виконує «Щедрівки»).

Господина подавала колядникам та щедрівникам пироги, їх несли разом із кутею також також родичам.

Аж ось надходила весна. З хлібом на вишитому рушнику ішли навесні оглядати поле, сіяти. Співали обрядові пісні. Ось одна з них:

Гей, постала нива,	Сійся, родися,
Чорне полотно.	Колосом розвийся,
Ллється жовта злива.	Засівайся, ниво,
Сіється зерно.	Людам на добро.

Ведуча. Настає для хлібороба нелегка, але радісна праця, святкова пора збирання урожаю. І перед початком жнив, і під час праці на ниві, і закінчуючи роботу, люди співали пісні, передаючи в них свої почуття, надії, хліборобські хвилювання, гордість могутніми силами природи. Женці прославляли сонце, скаржились на свою втому, сподівались на відпочинок. Так, радість про перший сніп, радість від праці показав нам М.Стельмах у творі «Щедрий вечір».

Висміювали на жнивах і ледарів. Є така пісня «Чи не той то Омелько?»

(Лунає пісня)

Ведуча. Дуже урочисто закінчувались жнива. Дожинаючи ниву, женці залишали жмуток пшениці або жита, зв'язували його, витрушували зерно на землю, щоб добре родила, між стеблами «бороди» кляли скибку хліба і черепок з водою — для «духів поля» і приказували:

Оце ж тобі, борода,
Хліб, сіль, вода.
Добра нивонька була,
Сто кіп ізродила.

З квітів та колосся сплітали вінок і одягали на голову найкращій жінці-жниці. «Останній сніп», прикрашений квітами та стрічками, несли в село. У полі, виконуючи обряди, і по дорозі додому, і за святковим столом люди співали різних обрядових пісень. Це пісні уславлення, пісні радості.

(Діти виконують пісню «Ой у полі нивка»).

Ведуча. Якось, розповідає легенда, засперечалися орач, сівач, пекар. Орач твердив, що хліб творить земля, сівач казав — сонце, пекар — вогонь.

«Ви забули про людину, — мовив мудрець, — хліб — творіння рук людських».

ХЛІБ

Коли на стіл гарячий коровай
Кладе твоя матуся сива,
Ти не соромся, синку, запитай:
Чий ж це руки виплекали диво?

Хто не доспав замріяних ночей
І знемагав у спекотну годину?
Тривожний час кому біля очей
Завчасно проснував старечу павутину?

Я б розповів тобі багато ще
Про землю в повоєнній тузі,
Як схудла, змучена дощем,
Водила жінка корівчину в плузі,

Як колихала росяні снопи,
Хотіла горе полю розказати,
Вдивлялася за обрій з—під руки,
Чи не поверне доля їй солдата?

У світлій праці щастя на землі
Встає для нас за ясным видноколом.
Цілюю хліб гарячий на столі,
Що пахне сонцем, щедрістю і полем.

(Пісня «Село моє»).

Ведуца. В Україні щодень пекли житній хліб. Якщо борошна до нового врожаю не вистачало, домішували висівки, товчену картоплю, гарбуз, суху лободу. Вчиняли його на заквасці, місили у дерев'яній діжі. Випікання хліба мало свої правила, було цілим обрядом. Порожню діжу, прикриту рушником, ставили на покутті. Хліб у кожній хаті обов'язково лежав на столі, а біля нього клали сіль. З хлібом пов'язано багато традицій, його цінують всі народи. Гарний був у давнину в Україні звичай «хлібувати» — обсипати зерном молодих, новонароджених. Хай зерно доброти і поваги до хліба зринає в їхню душу!

З хлібом проводили до армії. З хлібом зустрічали тих, хто повертався з війни. Хлібом поминали тих, кому не судилося повернутися. Він таїть у собі тепло серця і душі, тепло сонця, і ставлення до нього має бути теплим.

Жодне українське весілля не обходилося без запашного короваю, а до нього випікали ще й шишки, калачі. Годування та частування весільних гостей короваєм належить до поетичних дійств народного весілля. Пекти його запрошували жінок, в сім'ї яких була злагода. На корж, «підошву», наліплювали шишки, птахів. У найбільшу шишку втикали свічку, запалювали її і саджали коровай у піч. А на весіллі староста вирізав верхівку короваю і підносив на тарілці молодим. Дітям дарували шишки. Оздоблення короваю клечаками, голубками уособлювало побажання продовження роду, щасливого подружнього життя, достатку.

(Сценка обсипання молодих зерном, вітання хлібом).

Хлібом могутня наша Україна. З хлібом далеко видно — на всі сторони світу. Хліборобський рік безперервний. Один урожай в коморі, в засіках, а наступний вже стелиться зеленими нивами, вже чекає сонця, вологи, людського догляду. Від жниварської осені хлібороб очікує весни, від засівної весни живе до наступної осені. Силу своїх рук, натхнення душі хлібороб віддає землі. Він не знає відпочинку в думках про хліб. Без хліба люди — сироти, а земля — страдниця. І навпаки, земля — наше багатство, наша щедра годувальниця, коли вона в бережливих, добрих руках господаря.

(Пісня «Молитва за Україну»).

ХЛІБ У ЗАМОВЛЯННЯХ

НА СОН–ВІЩУН

«Неділя з понеділком, вівторок з середию, четвер з п'ятницею, а тобі, субота, дружини немає; ось тобі хліб–сіль, а мені дай віщій сон». Читаючи замовляння, у головах кладуть хліб і сіль.

ЗАМОВЛЯННЯ ДОМОВИКА

На Єфрема (10 лютого) підгодовують домовика, залишаючи йому їжу, примовляють: «Господарю–батечко, хліб–сіль візьми, тварину доглядай!»

* * *

Переходячи на нове помешкання, домовика кличуть за собою.

«Кланяюсь тобі, господарю–батечко, запрошуємо тебе до нас у нові хороми. Там для тебе і містечко тепленьке, і частування гарненьке».

Господар повинен покласти у новому будинку для домовика цілу хлібину, солі і чашку молока.

ЩОБ НЕ ВКУСИЛА ОСА

Оси, осі, залізні носи, не кусайте мене, я вам, отець, дам пирога копець.

ЗАМОВЛЯННЯ НА ВРОЖАЙ

По обіді (першого червня) селяни з гілок верби та берези сплітали колесо і катали його навколо ниви, наспівуючи:

Ти котись, жито густе, по ниві,
Ти котись, колосисте, по ниві,
Від вогню громового спасіте,
Від води худої одтягніте,
Від порчі, зглазу одведіте!...
Ти котись, густеє жито,
Наш рід підіймати.

* * *

Вмиюсь я (ім'я) на вранішній зорі вранішньою рососою і обведу навколо себе безім'яним пальцем і скажу:

«Ти, зоря вранішня, і ти, зоря вечірня, впадять на моє жито, пшеницю, овес, щоб росли вони як ліс високі, як дуб міцні.»

ЛЮДИ ПОМІЧАЛИ

Зійшли хліба — не дивуй, налилися хліба — не хвалися, хліб на току — про урожай міркуй.

Посієш у квітні густо — на полі у червні не буде пусто.

Поле полоти — руки колоти, а не полоти, то й хліба не молоти.

Не від роси врожай, а від поту.

Окрась житній — усьому світові батько.

Кולי старанно косять, то сіна зимою не просять.

Їж хліб із сіллю і водою, живи правдою святою.

Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.

Хто що знає, тим і хліб заробляє.

Хоч хліб з водою, аби милий з тобою.

Чорна нива білий хліб родить.

Згайнуєш у жнива хвилину — втратиш не одну зернину.

Яка пшениця, така й пашниця.

Хто навесні не хоче орати, той взимку без хліба буде спати.

Хто ледащо, тому їсти нема що.

Слова маснії, а пироги піснії.

Їж пиріг із грибами, тримай язик за зубами.

Сподівався дід на обід, та й, не ївши, спати ліг.

Поганий сніданок без хліба.

Хліб у домі — господар, на праці — друг, у дорозі — товариш.

Хліб на ноги ставить, вино валить.

Хліб на хліб сіяти, — ні молотити, ні віяти.

Казав овес: сій мене в болото, буду я золото.

Казав ячмінь: кинь мене в грязь, то будеш князь.

Мусій, гречку сій, як хочеш кашу їсти.

Гречка каже: а мене хоч в золу, аби в пору.

Не вважай на врожай, а жито сій, то хліб буде.

Хто сіє, той ся надіє.

Сій овес у кожусі, а жито в брилі.

Сій вчасно — вродить ясно.

* * *

Під час вечері новий хліб не починали, бо сварка вчиниться.

Як сонечко сяде, новий хліб не починають, бо злидні заїдять.

Якщо миші доїдять залишки хліба після вечері, то у господаря
зуби болітимуть.
Калач починай різати з голови.
Хліб під час обіду впаде — гість до вас поспішає.
Перед обідом і після нього, для щастя, їж шматочок хліба з сіллю.
Хліб у печі роздвоївся — до від'їзду одного з членів родини.
Коли собака не їсть хліба після хворого — той скоро помре.
Вродили горіхи — наступного року вродить хліб.
Рясно цвіте горобина — вродить овес.
Ячмінь сіють, поки цвіте калина.
З'явилися комарі — можна сіяти жито.

ЛІТЕРАТУРА

1. М.Сингаївський. Ми — громадяни. — К.; Веселка, 1976.
2. В.Кочевський. Грудочка землі. — К.; Веселка, 1983.
3. О.Олійник. Українська мова. — К.; Альфа, 1995.
4. В.Скуратівський. Берегиня. — К.; 1993.
5. Скарбниця мудрості народної. Укл. Кирсанова В. — Харків; Рубікон, 1997.
6. В.Скуратівський. Місяцелік. — К.; 1994.
7. Л.Мацько, О.Сидоренко, Г.Шеляхова, Н.Шинкарук. Українська мова. Збірник диктантів. — К.; 1993.

ЗМІСТ

Сценарії свят	3
<i>Земля на зерняткові стоїть</i>	3
<i>Хліб на столі, хліб в обрядах та звичаях</i>	7
<i>Свято хліба</i>	11
<i>Найзаповітніша дума на світі — дума про хліб</i>	13
<i>Красно дякуємо за хліб!</i>	17
Казки про хліб	21
<i>Півник і двоє мишенят</i>	21
<i>Хліб і золото</i>	22
<i>Легкий хліб</i>	23
<i>Походження крота</i>	23
<i>Без труда нема плода</i>	24
<i>Скажи мені, якого кольору хліб</i>	24
Оповідання та перекази про хліб	27
Оспіваний у поезії	35
Загадки, прислів'я та приказки про хліб	51
<i>Загадки</i>	51
<i>Прислів'я та приказки</i>	54
<i>Скоромовки</i>	55
<i>Сміховинки</i>	56
Словничок-годівничок	58
Хліб у замовляннях	60
Люди помічали	61
Література	62